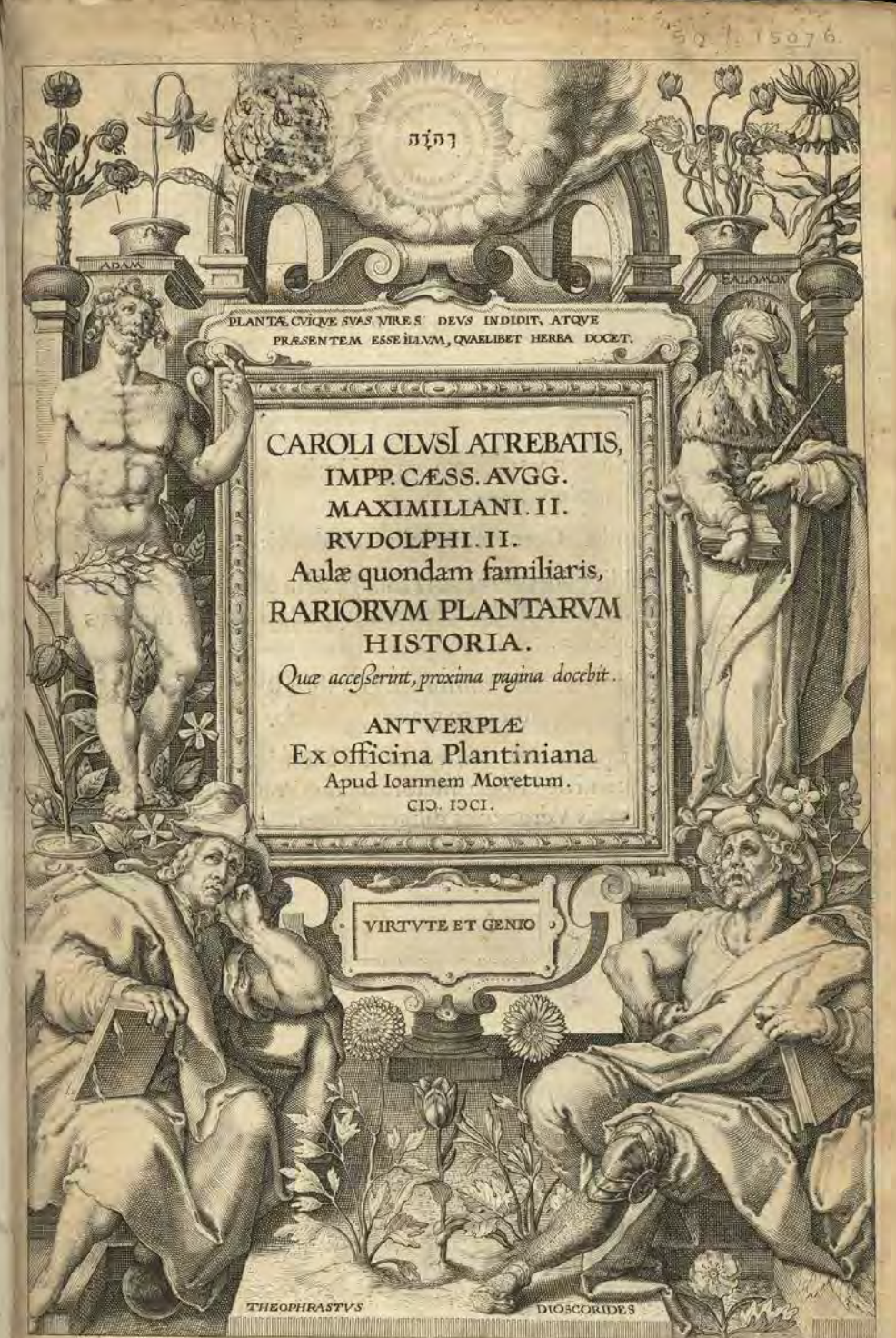

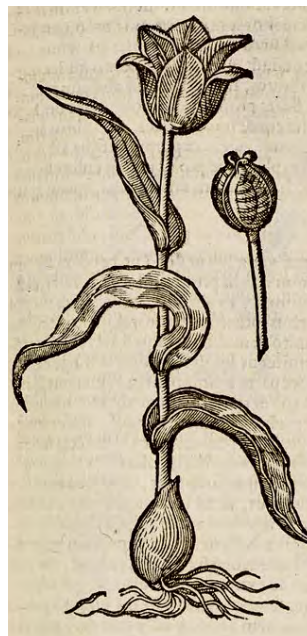
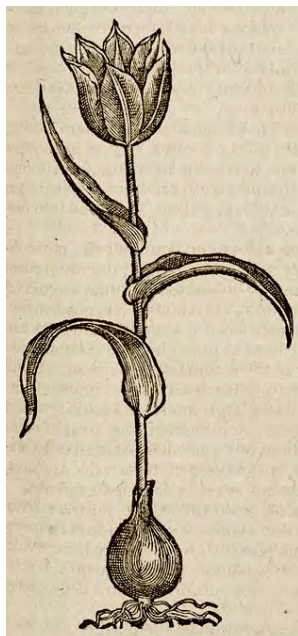

MUSEUM PLANTIN-MORETUS

Rariorum Plantarum historia

RVDH

DESIGN & LANDSCAPE ARCHITECTURE

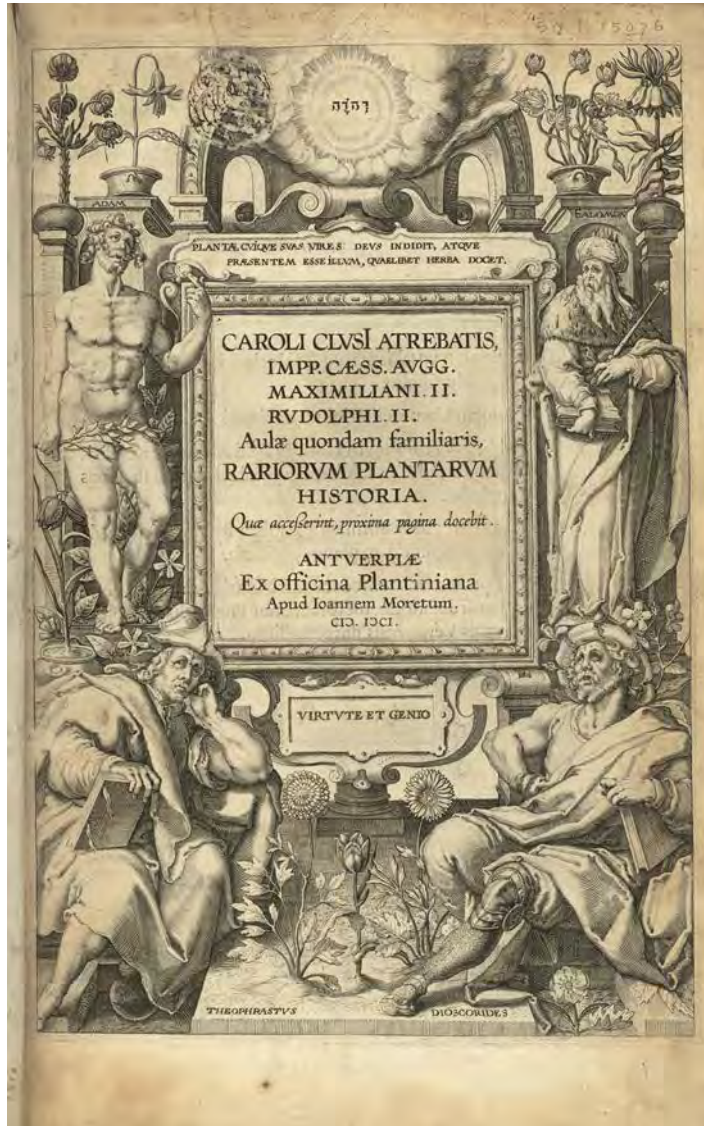
Inhoudstafel

Rariorum plantarum historia

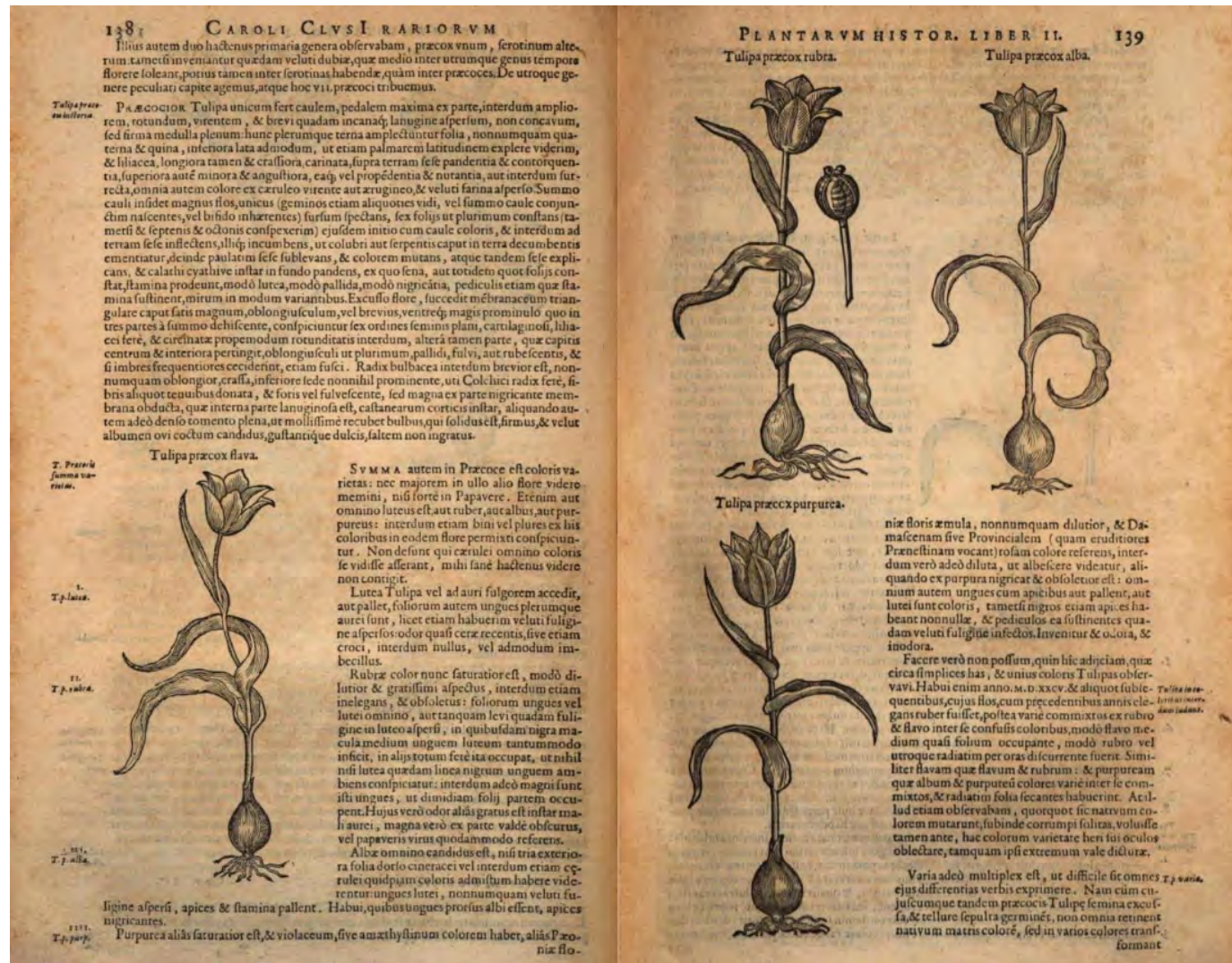
Carolus Clusius (1525-1609) laat zijn grote botanische werk 'Rariorum plantarum historia' in Antwerpen uitgeven door Johannes Moretus bij de Plantijnse drukkerij. Hierin beschrijft Clusius bijzondere planten van over de hele wereld.

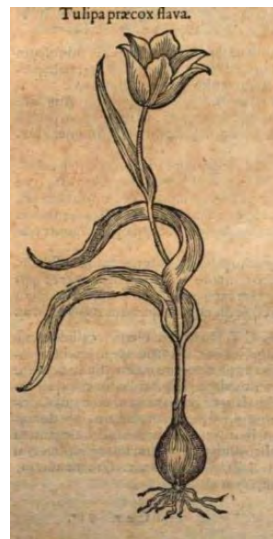
In de nieuwe Plantin-Moretustuin kan je nu een aantal van deze plantensoorten uit dit historische document bewonderen.

Deze nota bevat de oorspronkelijke Latijnse teksten uit Clusius' werk, samen met hun vertaling.

Tulipa praecox

Luteae-variae

Rubrae-variae

Albae-variae

Purpureae-variae

Tulipa praecox Luteae-variae

Vertaling uit Rariorum plantarum historia

‘De gele bloem, eenmaal volledig geopend — waarbij we dezelfde volgorde volgen als bij de beschrijving van de eerste basis-kleuren — verschijnt soms in de eerste dagen geheel geel. Maar op de vierde of vijfde dag worden de bloembladen aan de buitenzijde langs de randen licht gemarkeerd met rode streepjes, terwijl de binnenkant geheel geel blijft, vooral bij de drie buitenste bloembladen. De nagel is soms als met roet aangestipt; de toppen zijn soms geel en de steeltjes die deze dragen zijn bruinachtig.

Soms zijn de buitenste bloembladen in het midden voorzien van enkele schaarse rode stralen, terwijl de binnenste bloembladen er veel meer hebben, tot bijna aan de punt doorlopend. Deze hebben gouden nagels en bleke meeldraden.

Soms zijn de randen van de buitenste bloembladen aan de buitenzijde geheel rood, en is de binnenkant vanaf het midden tot aan de rand met streepjes gemarkeerd. De binnenste bloembladen zijn van buiten geheel rood, maar van binnen hebben zij vanaf het midden tot de top een doorgetrokken rode nerf, met aan weerszijden rode stralen.

Er bestaan ook exemplaren waarvan de buitenste bloembladen aan de rugzijde geheel geel zijn, maar aan de randen met zwakke cinnaberode strepen zijn gemarkeerd. Van binnen tot aan de nagel kleurt het cinnaberrood alles. De binnenste bloembladen zijn eveneens geheel cinnaberrood, behalve dat er twee gele lengtenerven doorlopen en dat er langs de randen gele streepjes naar de punt toelopen. De toppen hiervan zijn zwartachtig, de steeltjes geel maar soms door roet bevlekt; de nagels zijn groot en goudkleurig, de meeldraden steken enigszins uit.

Andere vormen hebben drie buitenste bloembladen die spits en geel zijn, behalve de randen, die door purperroodachtige stralen kruiselings doorlopen; de uiterste rand blijft geel. Van binnen hebben deze bloembladen tot ongeveer het midden veel rode stralen. De binnenste bloembladen hebben een afgeronde spits en zijn van onder tot boven met langgerekte rode lijnen versierd, behalve de uiterste randen, die geel blijven. De binnenzijde heeft minder stralen dan de buitenkant. De nagels zijn groot en geel, evenals de meeldraden met hun toppen; deze variant heeft een aangename geur.

Er bestaat ook een vorm waarvan de bloembladen een afgeronde top hebben en van buiten geheel goudgeel zijn, met gele randen; vanbinnen zijn ze geheel geel, met een radiale lijn van goud- of roodachtig geel die het midden van het blad zowel in de lengte als dwars doorsnijdt. De steeltjes zijn geel, de toppen asgrijs; de bloem geurt enigszins.

Een andere variant heeft eveneens een volledig afgeronde top: de rug van de buitenste bloembladen is tot aan de spits geel, de randen zijn breed en goudrood. De nagel is geel en beslaat de helft van het blad; de meeldraden en toppen zijn eveneens geel. Ook deze heeft een lichte geur.

Er bestaan nog andere vormen die hierop lijken, maar met zwakkere kleuren, waarbij alleen meeldraden en toppen verschillen; ook deze bezitten enige geur.'

Tulipa clusiana 'Chrysantha'

Tulipa sylvestris L.

Tulipa praecox Rubrae-variae

Vertaling uit Rariorum plantarum historia

De rode varianten hebben aan de buitenzijde meestal spits toelopende bloembladen, terwijl de binnenste bloembladen afgerond zijn. Soms hebben beide brede randen die in gouden glans schitteren, met grote gele nagels, met toppen die ofwel zwart zijn, ofwel met een doffe purper getint. De meeldraden die deze dragen lijken vaak door roet bevestigd. De bloem van deze variëteit geurt tamelijk sterk.

Soms hebben de buitenste bloembladen aan de buitenzijde gele randen, terwijl ze aan de binnenkant in een lichtere tint rood zijn, waarbij het rood straalsgewijs overgaat in vrij brede gele randen. De binnenste bloembladen zijn op dezelfde wijze rood, maar ze hebben bredere randen, waarin de rode kleur wederom straalsgewijs uitloopt zoals bij de buitenste. De nagels zijn geel, de meeldraden asgrijs van kleur; ook de bloem van deze variëteit heeft enige geur.

Soms zijn zowel de binnenste als de buitenste bloembladen rood in een lichtere minium-tint, met middelmatige randen. Bij de binnenste bloembladen wordt de rugzijde geheel door miniumrood ingenomen, terwijl de kleur van binnen in strepen uitloopt naar de gele randen. Ze hebben grote gele nagels, grijzige toppen en gele steeltjes die hen dragen. Ook deze bloem heeft een zekere geur.

Bij andere vormen zijn de buitenste bloembladen op de rugzijde in het midden geel, met bloedrode streepjes gemarkeerd, terwijl de rest rood is, maar met gele randen. De binnenste bloembladen zijn vrijwel geheel rood, maar het rood loopt straalsgewijs uit in gouden randen. De binnenzijde is bijna helemaal geel, behalve dat het midden van het blad met rode stralen is gemarkeerd. Nagels en steeltjes zijn geel; de toppen zijn zwart.

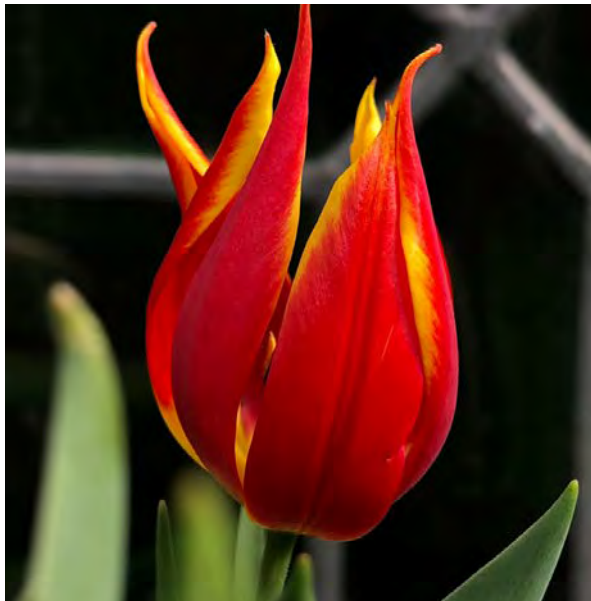
Bij sommige exemplaren zijn alle bloembladen spits toelopend. Aan de buitenzijde is de rug geel, terwijl de rest bloedrood is, behalve de gele randen. Aan de binnenzijde zijn ze geheel met bloedrode stralen overdekt, met uiterste randen die geel zijn. De binnenste bloembladen zijn aan de buitenzijde geheel rood, met gele randen, waarbij de kleuren elkaar mengen; de binnenzijde is geheel geel, behalve in het midden, waar het blad met vrij talrijke bloedrode stralen als met een kring gemarkeerd is. Nagels, meeldraden en toppen komen overeen met het hiervoor beschreven type.

Er zijn ook vormen waarbij alle bloembladen spits toelopen, met gouden randen en verder geheel rood, behalve dat de buitenste bloembladen op de rugzijde met enkele gouden streepjes bestrooid zijn. De nagels van alle bloembladen zijn geel en lopen straalsgewijs in het rood over; de steeltjes zijn geel, de toppen zwart.

Bij enkele vormen zijn de buitenste bloembladen spits en de binnenste afgerond. Ze zijn geheel rood, behalve de randen die goudkleurig zijn en straalsgewijs naar het rood toe uitlopen. De buitenste bloembladen zijn verzadigder van kleur, maar bij alle is de binnenzijde veel geler. Nagels, meeldraden en steeltjes komen overeen met de voorgaande variëteit. Van al deze variëteiten is de bloem tamelijk welriekend.

Er bestaat ook een vorm waarvan de bloembladen slechts kleine gouden randjes hebben, terwijl een zeer elegant rood de rest kleurt. De nagels zijn geel, de meeldraden lijken door roet aangestipt, ze hebben toppen in dof purper.'

Tulipa 'Duc van Tol Red and Yellow'

Tulipa 'Duc van Tol Max Cramoisie'

Tulipa praecox Albae-variae

Vertaling uit Rariorum plantarum historia

‘De witte varianten hebben óf alle bloembladen met een spits uiteinde, óf slechts de drie buitenste; de drie binnenste zijn dan meer afgerond.

Bij sommige planten zijn de buitenste bloembladen tot aan de punt bijna geheel wit, behalve de randen, die een elegante en zeer zachte purperende, of beter gezegd: vleeskleurige tint vertonen. De binnenste bloembladen echter neigen sterker naar purper. De nagels zijn geel en daarna witachtig; de meeldraden met hun toppen zijn geel.

Bij andere varianten zijn de buitenste bloembladen wit, maar met een rugzijde met purperen streepjes bestrooid, terwijl de rest purperachtig of vleeskleurig is. De binnenste bloembladen zijn geheel purper, met nagels die stralend geel zijn, daarna wit worden; de toppen zijn geel; de steeltjes die ze dragen lijken met roet bestrooid.

Bij weer andere vormen zijn de buitenste bloembladen aan de rugzijde eveneens wit, maar met vele purperen stipjes gemarkeerd; de binnenzijde glanst in een lichtere purper tint. De drie binnenste bloembladen zijn van een donkerder purper dan de zojuist beschreven vorm. De nagels zijn geel, als een ster uitgestraald; de toppen zwart; de steeltjes zijn bruin.

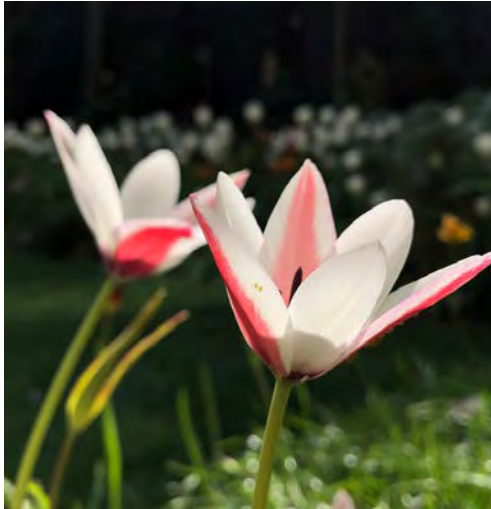
Soms hebben de buitenste bloembladen brede randen die vleeskleurig zijn, terwijl de rest wit is. De binnenste bloembladen zijn eveneens bijna vleeskleurig.

Soms zijn de buitenste bloembladen bleek op de rugzijde, of elders geheel wit, behalve de randen die aan de buitenzijde zijn versierd met korte en dichte purperachtige stralen. De binnenste bloembladen zijn geheel wit, maar hebben aan de buitenzijde langere en talrijkere purperen lijnen langs de randen; van binnen zijn zij bijna geheel wit.

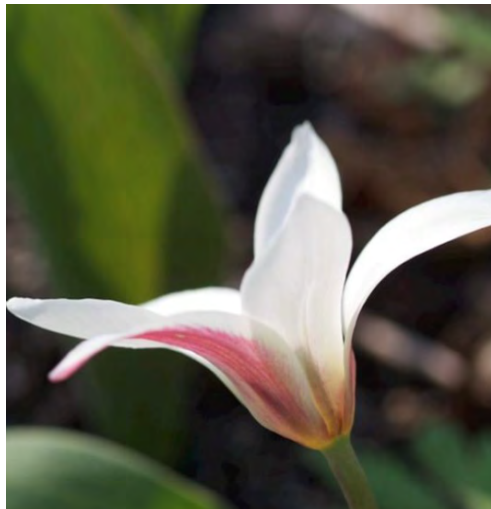
Bij sommige varianten zijn de buitenste bloembladen op de rugzijde en aan de punt bleek, maar elders geheel wit; de randen zijn aan de binnenzijde met spaarzame purperachtige stralen gemarkeerd. De binnenste bloembladen zijn vanaf het midden tot de randen aan de buitenzijde met purperachtige stralen bestrooid; vanbinnen zijn zij geheel wit, behalve de randen, die met enkele fijne streepjes zijn onderscheiden.

Soms zijn de drie buitenste bloembladen geheel wit; de binnenste hebben randen die soms met weinig, soms met veel purperachtige of vleeskleurige lijnen zijn getekend. De nagels van alle bloembladen zijn geel; toppen en steeltjes zijn bleek.

Er bestaat ook een variant waarvan alle bloembladen zijn voorzien van kleuren die wit en vleeskleurig zijn gemengd, maar zó dat zij doen denken aan asgrijs dat zomaar over een vleeskleur is uitgegoten, of anders zijn zij van vrijwel dezelfde tint als een fijn fluweelachtig, bleekroze weefsel waarvan de inslag wit is — wat de Duitsers Gilberforb, dat wil zeggen: zilverkleurig, noemen. De nagels van deze tulp zijn witachtig, de toppen dof purperachtig, de steeltjes wit.’

Tulipa clusiana, 1803

Tulipa clusiana 'Peppermint Stick'

Tulipa praecox Purpureae-variae

Vertaling uit Rariorum plantarum historia

‘De purperen varianten hebben meestal alle bloembladen met een spits uiteinde; soms echter zijn alleen de buitenste bloembladen spits, terwijl de binnenste afgerond en met een stompe punt zijn. Er bestaat ook een variant waarvan alle bloembladen een geheel afgeronde punt hebben, zoals uit de beschrijvingen van enkele zal blijken.

Soms hebben alle bloembladen een spits uiteinde en vertonen zij een purperkleur die doet denken aan de veelbladige, volle pioenroos; de randen zijn witachtig met een purperen waas. De nagels zijn enigszins donker, doordat geel en groenachtig pigment er tegelijk doorheen schemert, omgeven door een witachtige, straalsgewijs uitgespreide kring. De steeltjes zijn geel, maar lijken door roet bevestigd; de toppen zijn zwart. De bloemen van deze variant zijn groot en zeer uitgespreid.

In sommige vormen heeft elk bloemblad eveneens een spits uiteinde. De buitenzijde is doorgaans purper, terwijl de binnenzijde in het midden vleeskleurig is; met randen die vanuit het wit verbleken. De nagels, meeldraden en toppen zijn geel.

Soms zijn alle bloembladen spits en zowel vanbinnen als vanbuiten geheel purper; alleen de uiterste randen zijn wit. De nagels zijn geel en omgeven door een witte kring. De toppen zijn aanvankelijk dof purper, maar zodra zij zich openen — want alle tulpen van dit geslacht draaien hun toppen om wanneer de bloem volledig openkomt — worden zij bestoven met geel stuifmeel. De steeltjes zijn eveneens geel.

Bij een ander type is elk bloemblad spits en donker purper; van alle zijn de randen witachtig; de nagels zijn wit, maar aan de basis geel; de toppen en meeldraden bleek van kleur.

In weer andere varianten zijn alle bloembladen eveneens spits, maar met een lichtere, frisse purperkleur; de randen zijn roomwit; de nagels zijn bleekgroenig; de steeltjes zwartachtig; de toppen bleek van kleur. De bloemen van deze tulpen zijn meestal welriekend, terwijl die van de overige — zoals ook van de volgende groep — geurloos zijn.

In een zesde soort hebben alle bloembladen een spits uiteinde en zijn voorzien van een donkerder, bijna amethystkleurige purper. Zij hebben brede witte randen en gele nagels, meeldraden en toppen.

Bij sommige varianten daarentegen zijn alle bloembladen voorzien van afgeronde randen, die breed en wit zijn, terwijl de rest een verzadigde en glanzende purperkleur heeft. De gele nagels worden door een witte kring omgeven; de toppen zijn askleurig; de steeltjes zijn geel.

Bij andere vormen zijn de binnenste bloembladen enigszins afgerond en schitteren zij in een lichtere purperkleur; vanbinnen

zijn zij bijna geheel wit. De randen van alle bloembladen zijn breed en wit; de nagels, meeldraden en toppen zijn geel.

Er is ook een variant waarvan de buitenste bloembladen spits en naar buiten gebogen zijn, met een donkere purper aan de buitenzijde; de binnenste bloembladen zijn afgerond en lichter purper kleurend. Alle bloembladen eindigen in brede witte randen en tonen aan de binnenkant een cirkel van purper die als een ring het midden van de bloem omgeeft. De nagels zijn geel en omgeven door een witte kring; de toppen zijn dof purper, de steeltjes geel.

Er bestaat bovendien een vorm waarvan alle bloembladen spits zijn, waarbij de drie buitenste aan de buitenzijde purper zijn. Alle bloembladen hebben brede witte randen en zijn van binnen volledig wit, behalve dat het midden door een purperen kring wordt doorsneden en daardoor gevlekt is. De gele nagels worden omsloten door een witte cirkel; de meeldraden en toppen zijn bleek.'

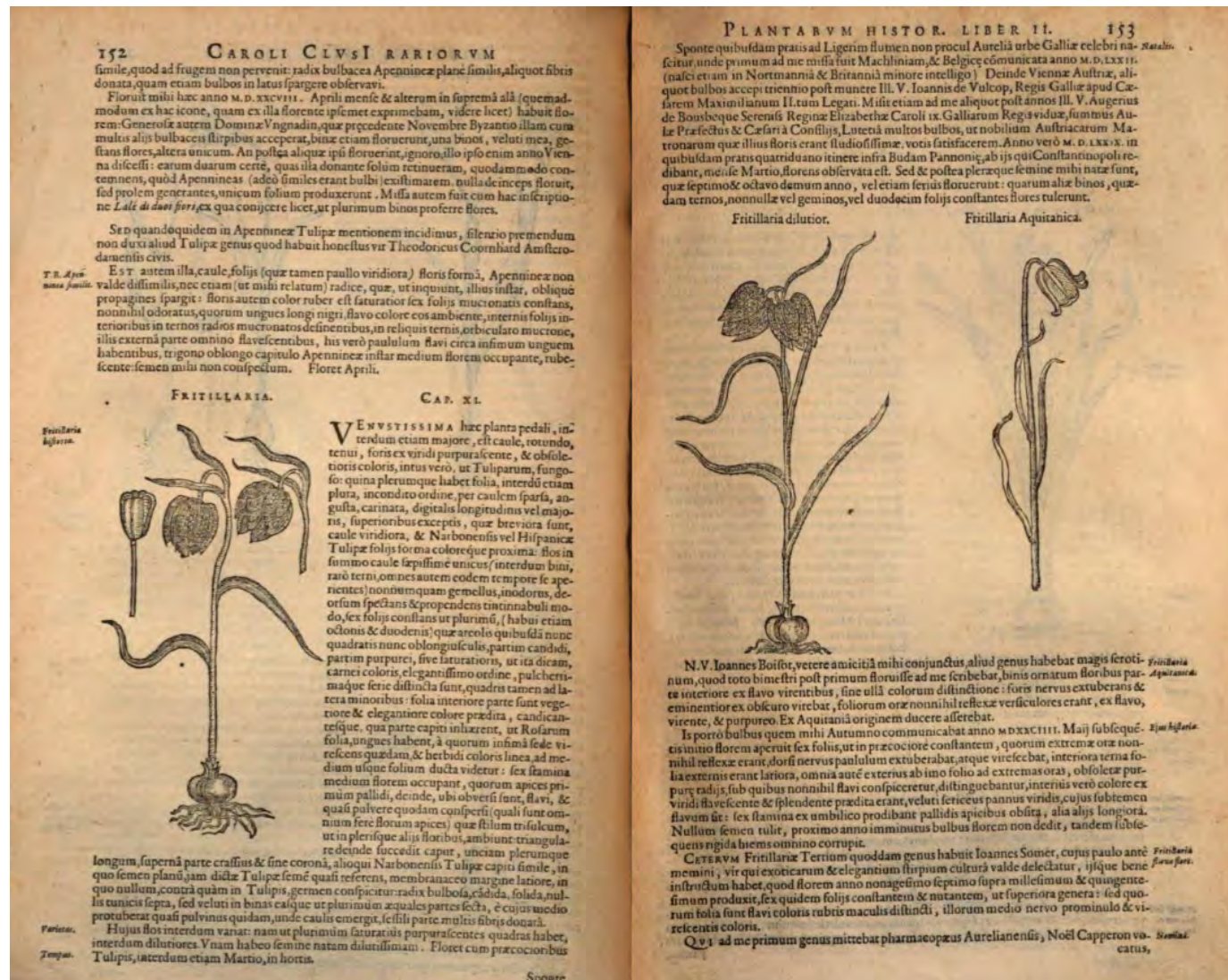

Tulipa 'Lac van Rijn', 1620

'Tulipa 'Garden of Clusius'

Fritillaria meleagris

Vertaling uit *Rariorum plantarum historia*

‘Deze bijzonder sierlijke plant heeft een voet-hoge stengel, soms nog groter, rond en dun en die aan de buitenkant groen met een purperachtige schijn is en van een wat valer tint, maar vanbinnen, zoals bij tulpen, sponsachtig. Zij heeft meestal vijf bladeren, soms ook meer, in een wild ogende rangschikking over de stengel verspreid, smal, gekield, ongeveer een vinger lang of langer, behalve de bovenste, die korter en groener zijn dan de bladeren op de stengel en qua vorm en kleur dicht in de buurt komen van de bladeren van de Narbonnese of Spaanse tulp. Op de top van de stengel staat meestal één bloem, soms twee, zelden drie, waarbij ze zich evenwel allemaal tegelijk openen; soms is de bloem tweelingvormig. Zij is geurloos en hangt omlaag, afhangend als een klokje, doorgaans uit zes bloembladen opgebouwd (ik heb er ook gehad met acht en zelfs twaalf). Deze bloembladen zijn met bepaalde vakjes versierd, soms vierkant, soms wat langwerpig; deze bloemen zijn deels wit, deels purper of, als ik het zo mag zeggen, vleeskleurig in een wat dieper tint—alles in een zeer fraai en keurig patroon gerangschikt, waarbij de vierkante vakjes aan de zijkanten kleiner zijn. De binnenzijde van de bladen heeft een levendiger en elegantere kleur en is witachtig; aan de basis, waar zij op de bloembodem vastzitten, hebben ze nagels, zoals rozenbladen. Vanaf de onderste aanhechting lijkt een groenige, grasachtige lijn naar het midden van het blad door te lopen. Zes meeldraden staan midden in de bloem, waarvan de helmknoppen eerst bleek zijn, vervolgens, wanneer zij naar buiten gekeerd raken, geel worden en als met poeder bestrooid lijken (zoals de meeldraden van bijna alle bloemen hebben). Zij omsluiten de drie-delige stamper, zoals bij de meeste bloemen. Daarna komt een driehoekige vrucht, gewoonlijk een duim lang, bovenaan dikker en zonder kroon, maar overigens gelijkend op de vrucht van de Narbonnese tulp. Daarin zit plat zaad dat aan dat van de genoemde tulp doet denken, maar dan met een breder vliesachtig randje, waarin—anders dan bij de tulp—geen kiem te zien is. De wortel is een witte, stevige bol, niet omgeven door schutbladeren, maar als het ware verdeeld in twee doorgaans gelijke helften, uit wier midden een soort kussentje uitsteekt waaruit de stengel tevoorschijn komt; het deel dat open te splijten is, geeft vele vezels.

De bloem vertoont soms variatie: meestal heeft zij dieper purperachtige vakjes, soms lichtere. Ik bezit er een die uit zaad is opgekomen en zeer licht van kleur is. Zij bloeit tegelijk met de vroegste tulpen, soms al in maart, in de tuinen.

Zij komt van nature voor in sommige weiden langs de Loire, niet ver van de beroemde Franse stad Orléans.

Vandaar werd zij voor het eerst naar mij te Mechelen gestuurd en in de Nederlanden verspreid in 1572 (ik begrijp dat zij ook in Normandië en Bretagne groeit). Vervolgens ontving ik in het Oostenrijkse Wenen enige bollen drie jaar later, als geschenk van Jean de Vulcop, op dat moment gezant van de koning van Frankrijk bij keizer Maximiliaan II. Ook stuurde Auger de Busbecq, opperhofmeester van koningin-moeder Elisabeth, weduwe van de Franse koning Karel IX, en raadgever van de keizer, mij enkele jaren daarna vanuit Parijs vele bollen, opdat ik tegemoet kon komen aan de wensen van enkele voorname Oostenrijkse dames, die zeer op deze bloem gesteld waren. In 1579 werd zij bovendien bloeiend aangetroffen in bepaalde weiden vier dagreizen benedenstrooms van Buda in Pannonië, door reizigers die uit Constantinopel terugkeerden, in de maand maart. Nadien zijn er ook vele exemplaren bij mij uit zaad opgekomen, die pas in het zevende of achtste jaar, soms nog later, bloeiden. Sommige droegen twee bloemen, andere drie, en sommige zelfs tweelingbloemen of bloemen met twaalf bloembladen.

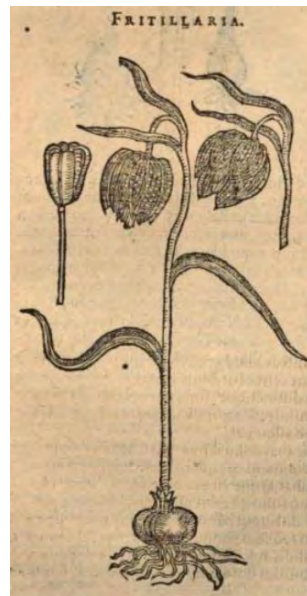
N.V. Johannes Boisot, met wie ik sinds lang bevriend ben, had een ander, later bloeiend type, dat twee maanden na het eerste bloeide, zo schreef hij me. Het had twee bloemen, waarvan de binnenzijde groenig-geel was zonder enige onderscheiding van de kleuren; aan de buitenkant was een uitstekende, opvallende nerf donker-groen. De randen van de bloembladen waren iets omgeslagen en veelkleurig: geel, groen en purper. Hij beweerde dat het uit Aquitanië afkomstig was.

De bol die hij mij in de herfst van 1594 had gestuurd, opende in het begin van de daaropvolgende meimaand een bloem met zes bloembladen, overeenstemmend met de vroege varianten, waarvan de uiterste randen iets waren omgekruld en waarvan de middennerf aan de rugzijde een weinig uitstak en groenig was. De drie binnenste bloembladen waren breder dan de drie buitenste; alle waren aan de buitenzijde van onder het blad tot de uiterste randen versierd met stralen van doffe purper, waaronder iets geels te zien was. Aan de binnenzijde waren zij groenachtig-geel en glanzend, als een groene zijden stof, waarvan de inslag geel was. Zes meeldraden kwamen uit het midden tevoorschijn, met bleke helmknoppen en ongelijk van lengte. Hij zette geen zaad. Het jaar daarna, verzwakt, bracht de bol geen bloem voort en tenslotte vernielde de daaropvolgende strenge winter hem geheel.

Bovendien had Johannes Somer—van wie ik zo-even melding maakte, een man die zeer geniet van de teelt van zeldzame en sierlijke planten en daarin goed is voorzien—een derde soort *Fritillaria*, die in 1597 bloeide. Zij had eveneens zes bloembladen en een knikkende bloem zoals de eerdere soorten, maar de bloembladen waren geel van kleur met rode vlekken, met in het midden van elk blad een uitstekende nerf van groenachtige kleur.

Degene die mij voor het eerst het eerste type toestuurde was de apotheker van Orléans, Noël Capperon, die kort daarop, tijdens dat wrede en algemene bloedbad dat door heel Frankrijk om zich heen greep, werd weggerukt. Hij had haar de naam *Fritillaria* gegeven, omdat haar veelkleurige vakjes enigszins op een ‘fritillus’ lijken. In de volksmond werd zij vroeger Bontlelie genoemd. Dodonaeus noemde haar liever Meleagris, omdat haar bloembladen geschilderd zijn met bonte kleuren, zoals de veren van de vogel Meleagris, die het volk gewoonlijk Barbaarse kip, patrijs of “Guinese hen” noemt, zij het niet zonder verschillen. De tweede soort kan terecht niet

Meleagris of Fritillaria genoemd worden, omdat de kleurvariatie daarin niet op dezelfde manier onderscheiden is als bij de eerste—hoewel zij deze in zekere zin nabootst door haar stengel, die iets tengerder is, door haar bladeren, die een weinig smaller lijken en meer grasgroen, en door haar wortel en ook enigszins door de vorm van de bloem. Of deze plant bij moderne artsen in gebruik is, weet ik niet. Maar vanwege de elegantie en schoonheid van haar bloemen vermoed ik dat zij gezocht en zorgvuldig in de tuinen gekweekt wordt.'

Fritillaria biflora

Fritillaria meleagris

Cyclamen purpurascens

Vertaling uit *Rariorum plantarum historia*

‘Van de cyclamen, die aan het einde van de zomer of bij het begin van de herfst zijn bloemen voortbrengt en daarna de bladeren, die de hele winter blijven staan en tegen het einde van april of in mei afgeworpen worden, nam ik in Pannonië en Oostenrijk twee varianten waar.

De eerste variant brengt uit een bolronde wortel, voorzien van dunne en donkerachtige vezeltjes, veel bladeren voort die bijna cirkelvormig zijn en zich in een spiraal ontrollen, bijna overeenkomend met de bladeren van *Asarum*, maar niet zo dik; aan de bovenzijde groen, aan de onderzijde purperachtig, plat op de grond uitgespreid; de bloemen knikkend op lange steeltjes bestaan uit één enkel blad dat echter in vijf diepe slippen is gedeeld, zodat het er meer lijken; wanneer zij zich beginnen te ontvouwen, buigen ze zich naar boven terug; ze zijn licht- of donkerpurper van kleur en hebben een zeer aangename geur. Wanneer ze verwelken, vallen ze in hun geheel af, en daarop volgt het hoofdje, waarbij de steel waarop het zit zich in vele spiralen oprolt, totdat het de aarde raakt; daarop rustend zwelt het geleidelijk aan tot het de grootte bereikt van het vruchtbeginsel van het maarts viooltje. Wanneer het rijp is, opent het zich aan de spits en toont het zaad, ongelijk van vorm, bruin tot geelbruin. Wanneer dit in de aarde wordt gebracht, gaat het niet over in een kiemplant, maar vormt het eerst een knolletje of een kleine wortel, anders dan de natuur van andere zaden, waaruit later dan de blaadjes tevoorschijn komen.

De tweede variant is geheel gelijk aan de eerste, maar men stelt vast dat deze altijd minder bladeren voortbrengt, en deze zijn aan de onderzijde niet purperachtig, maar veeleer witachtig of bleek, met wat groen vermengd, zoals bij de omgeslagen bladeren van *Asarum*.

Er zijn geen beboste bergen of wouden in die provincies, noch vochtige weiden op berghellingen, waar de cyclamen niet overvloedig voorkomt. Daar worden wortels van allerlei grootte uitgegraven, soms zo groot dat ze een hand kunnen vullen. Meestal hebben deze wortels een ruwer schors dan de jongere of middelgrote exemplaren, en zij hebben soms verschillende knolachtige uitstulpingen waaruit elk jaar bladeren en bloemen tevoorschijn komen. Deze knolletjes trekken zich samen, worden in de aarde teruggetrokken en vormen dan een bolronde wortel die elk jaar opnieuw bladeren en bloemen voortbrengt. In rotsige bergen of klippen die pijnboombossen dragen, herinner ik mij dat ik ze niet zonder moeite heb uitgegraven: ze waren niet dikker dan een vinger, maar waren soms tot een el lengte gegroeid, waarbij zij dikwijls, waar zij wat ruimere spleten in de rots vonden, knoestig uitzwellende delen vormden.

De wortelverkoopsters – kruidenvrouwen – die in Wenen veel cyclamenwortels samen met allerlei andere planten op de markt brengen, noemen het “Qambrot”, dat is “varkensbrood”. Sommige boeren noemen het ook “Erdeapfel”, aardappel. De Hongaren zeggen “Diznorepa”, varkensraap.

Verder schreef de edele heer Johannes van Hoghelande mij dat hij twee andere soorten cyclamen bezat, door zijn broer Theobald uit Italië meegebracht, toen deze van daar terugkeerde en ze op bepaalde bergen had uitgegraven. Deze brengen geen bloem voort bij het begin van de herfst, maar beginnen precies bij de zomerzonnewende te bloeien en gaan door tot de herfst-equinox. De uit hun zaad opgekweekte planten houden dezelfde bloeitijd aan. Daarom moeten ze eerder zomercyclamen worden genoemd dan herfstcyclamen. De eerste heeft bladeren vaag gemarkeerd met witte vlekken, aan de onderzijde roodachtig, enigszins hoekig, en bloemen donkerpurper. De tweede brengt bladeren voort die aan de onderzijde groen zijn, aan de bovenzijde met zeer opvallende witte vlekken bestrooid, ronder dan die van de eerste soort, en bloemen die lichter van kleur zijn; beide soorten hebben een zeer aangename geur die al van ver de neus prikkelt. Bij beide is het bijzonder dat zij hun oude bladeren behouden totdat de nieuwe worden gevormd.

In de herfst van het jaar 1529 werden vanuit Constantinopel door generaal De Heusenstain, tezamen met bollen van verschillende aard, enkele cyclamenwortels opgestuurd; deze, zo zei hij, waren rond, niet groter dan een kastanje, en hadden een zeer zuiver en gepolijst omhulsel. Zij brachten nog vóór de winter bladeren voort, bijna gelijk aan de bladeren van de cyclamen die in het begin van de lente opkomt en bloeit: aan de onderzijde prachtig purper, aan de bovenzijde met witte vlekken getekend, maar met minder hoeken. In de volgende maand maart brachten zij bloemen voort, die echter door vorst daarop werden bedorven; daarom dacht ik dat het zeker om een lentecyclamen ging. Maar nadat ik de daaropvolgende jaren zag dat zij altijd vóór de winter bladeren voortbrachten, en soms, vooral bij zachter weer, ook bloemen, raakte ik zeer in verlegenheid, en ik twijfelde of ik ze tot het herfst- dan wel het lentecyclamen moest rekenen.

De Turk die ze te koop aanbood, had ze graag aan de koper willen opdringen als een rood bloeiende maartse viool, ook al erkende hij dat ze cyclamen waren.

In de twee daaropvolgende jaren werden uit Byzantium veel grotere en geheel platte cyclamenbollen gestuurd, onder de naam “Buhur meneni” en “Dohum”. Vier jaar later ontving ik vandaar een grote, roodachtige bol van de breedte van een handpalm, zonder enige naam erbij, waarvan de bladeren geheel overeenkwamen met die van de soort die in de Belgische tuinen gebruikelijk was – klimopvormig –, maar aan de onderzijde rood. In het jaar 1590 droeg hij meer dan twintig bloemen, niet ongelijk aan die welke in België groeiden, eveneens geurloos. In 1591 meer dan vijftig, en het jaar daarop meer dan tweehonderd.

Die Belgische vorm was voor het eerst in een bos nabij de stad Doornik opgemerkt door Johannes Moutonus; ik herinner mij dat hij mij, toen ik in Mechelen woonde, wortels opstuurde die wel een pond wogen en zo groot waren als een raap. De bladeren waren meestal aan de onderzijde groenachtig; de bloem was lichtrood tot vleeskleurig en soms witachtig, geurloos.

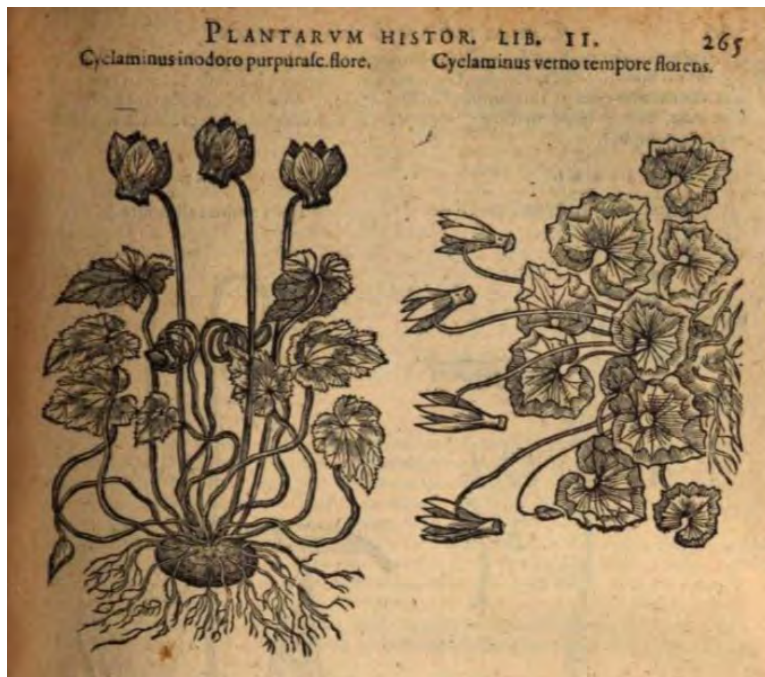

Cyclamen odorato purpureo flore

Cyclamen coum

Cyclaminus inodora purpurascens flore
Cyclaminus verno tempore florens

Cyclamen hederifolium

Uit zijn zaad had ik ooit planten die geheel gelijkende bloemen voortbrachten en eveneens klimopvormige bladeren; maar bij sommige planten waren de bladeren geheel als die van de moederplant – ze verbleekten vanuit een gemengd groen – terwijl andere purperden aan de onderzijde zoals de Byzantijnse cyclamen, en die aan de bovenzijde overvloedig met witte vlekken bestrooid waren; sommige droegen zelfs een witte vlek bij de bladbasis, andere niet. Deze soort, evenals de meer laatbloeiende Byzantijnse cyclamen, begint meestal eerst in oktober te bloeien en gaat door tot november. Het Byzantijnse zaad kon ik slechts één keer aantreffen, hoewel het menig vruchtbeginsel lang behield die tot vrucht schenen te komen; maar de winter bederfde het steeds. Dat zaad was echter tweemaal zo groot als het Belgische. Later werd een vorm die op het Belgische klimopblad leek ook uit Groot-Brittannië naar Gallië ingevoerd.

Ik had ooit ook enkele planten van een cyclamen die in de lente bloeit, opgekweekt uit zaad dat mij uit Belgica werd toegestuurd; in het derde jaar na het zaaien begonnen zij te bloeien, zeer geurig, donkerder van kleur dan de gewone vormen en iets slanker. De bladeren waren kleiner dan die van de andere soorten, aan de rand bijna gekroesd, en deden denken aan klimopbladeren, maar waren toch teerder; aan de bovenzijde met witte vlekjes bestippeld en met witachtige spitsen aan de hoeken; aan de onderzijde geheel purper. Onder de Belgae was Johannes de Brancion de eerste die deze plant bezat, als geschenk van Alphonsus Pantius; uit diens zaad kwamen planten in het bezit van anderen. Maar de edele heer Johannes Boisot was gewoon een andere soort te cultiveren met meer langwerpige blad, zoals hij mij per brief liet weten, toen hij me enkele jaren ervoor zaad ervan zond; hij stuurde mij in 1591 ook enkele bollen van deze lentecyclamen, die in de volgende maand april bloeiden.

Maar de soort die onze Lobelius bij de Insubriërs met gele bloem zegt te hebben waargenomen, heb ik nog nooit kunnen zien, evenmin als die waarvan mij werd verteld dat hij een kleine hazelnootgrote wortel heeft, 's zomers een bloem groter dan de gewone voortbrengt, en groeit op de berghelling van de weg die men moet nemen wanneer men van Rome naar Florence reist, voorbij de Milvische brug langs het kanaal dat “traverse” genoemd wordt; misschien was dit de andere soort van Hoghelande.

Op 3 november 1590 schreef mij uit Candia, de stad op het eiland Kreta, de zeer nauwgezette Belg Josephus de Casabona, directeur van de Medici-tuinen in Toscane, die daarheen door zijn vorst was afgevaardigd om planten te bestuderen, dat hij onder de overige planten die hij daar in november bloeiend had aangetroffen, een cyclamen met witte bloem had gezien. Zes jaar later bracht een Franse kruidenzoeker, die gewoon was Gallië, Italië en Duitsland door te reizen, enige zeldzame planten naar Holland, onder meer cyclamenwortels waarvan hij beweerde dat ze een witte bloem hadden.'

Erythronium dens-canis

Vertaling uit *Rariorum plantarum historia*

'Bij het begin van de late herfst brengt deze plant reeds zeer veel bloemen voort, en kort daarop ook haar bladeren. Daarom verschijnen bij haar in het vroege voorjaar doorgaans twee bladeren (zelden drie), die elkaar wisselend omvatten en de bloem verbergen. Zij staan dicht bij de lelieachtigen, maar zijn korter en breder, en lijken sterk op de vorm van *Allium ursinum* (daslook). De bladeren zijn wel dikker en vleziger, bezet met vele grote vlekken van zwart naar purper; aan de basis smal, geleidelijk breder wordend en ten slotte uitlopend in een spitse punt. Wanneer de bladeren zich hebben ontvouwd, toont zich de bloem: zij staat op een voetlange, knooploze en holle, purperachtig getinte steel, en bestaat uit zes enigszins langwerpige bloembladen, die neerwaarts gebogen hangen. Door de zachte warmte van de lucht (door zonnestralen verwarmd) opent zij zich en slaat de bloembladen omhoog terug, zoals bij de cyclaam. De kleur is een verfijnd, licht purper; binnenin bevinden zich zes purperen meeldraden en een witte, driegroevige stijl. Zij behaagt niet door geur, maar wordt enkel om haar elegantie gewaardeerd.

Op de bloem volgt een driekantig zaadhoofd, dat enkele zaden bevat, vrijwel overeenkomend met die van een ander vroegbloeiend bolgewas *Leucojum*, maar langer en slanker, met een geelachtige kleur. De wortel is lang, onderaan het dikst, voorzien van vele witte vezels en van een of meer platte aanhangsels, die als het ware enkele sporen zijn van de wortels van het voorgaande en eerdere jaren. Naar boven toe wordt zij geleidelijk slanker, waaruit de stengel ontspringt, die vlak onder de aardoppervlakte twee bladeren voortbrengt. Zolang deze plant geen bloem draagt, brengt zij slechts één enkel blad voort. Zij groeit overvloedig aan de voet van sommige bergen, op grasrijke en vochtige bodem, niet ver van Graz, de hoofdstad van de provincie Stiermarken, en van de residentie van aartshertog Karel van Oostenrijk. Ik herinner mij ook een exemplaar van geheel gelijke kleur, uit de Alpen van de Allobrogen opgegraven en door Walerand Donrez naar ons in de Nederlanden gestuurd. Voorts berichtte mij dezelfde zeer kundige koninklijke arts, Johannes de la Rivière, dat zij ook bij Baiona voorkomt, nabij de bergen van Cantabrië. Zij bloeit in april, soms zelfs vroeger, vooral wanneer zij in tuinen wordt gekweekt.

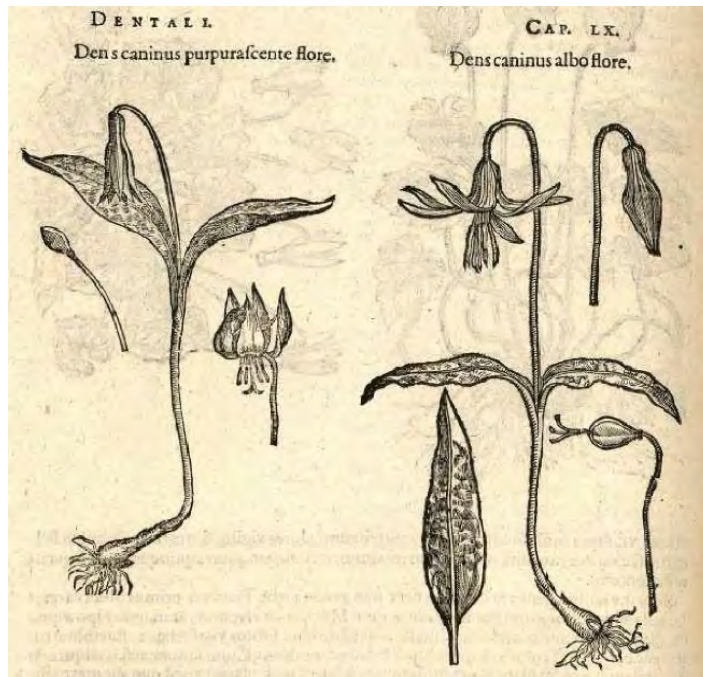
Er bestaat echter nog een ander type, dat groeit in de Apennijnen en op de Euganeïsche heuvels. Deze heeft langere bladeren, die hun witte vlekken langer behouden en bij het uitlopen ook de bloem omvatten. Die bloem is meestal groter dan de vorige, geheel melkweit van kleur of samengesteld uit purperachtig en wit, met witte meeldraden en zwartachtige helmknoppen. Ook hierop volgt een driekantige vrucht met zaden gelijk aan die van de eerstgenoemde soort. De wortel is eveneens lang en dikker dan de vorige.

Wij ontvingen deze plant onder meer van de zeer kundige Ulisse Aldrovandi, de onvermoeibare onderzoeker van alle wonderen der natuur, en van de voortreffelijke arts Jacobus Antonius Cortusius, patriciër van Padua, evenals van Achilles Cromer, arts, toen hij in Padua woonde. Vergelijkbare wortels zond in het jaar 1591 ook de edele Johannes Vincentius Pinelli naar mij in Frankfurt.

Bij de artsen en apothekers van Stiermarken heet de eerste soort gewoonlijk Dentali, terwijl sommige boeren haar Echoswurtz noemen. Vanuit de Alpen werd zij echter onder de naam Satyrium erythronium verzonden, welke benaming Lobelius eveneens gebruikte in zijn Adversaria en Observationes. De andere soort kwam uit Italië onder de naam Pseudohermodactylus of dens caninus. Beide zijn zeer goed bestand tegen koude.

Men heeft mij verteld dat Stiermarkse vrouwen poeder van de gedroogde wortel gewoonlijk over kinderpap strooien om darmwormen te doden en uit te drijven. De zeer geleerde Thomas Haustain, lijfarts van aartshertog Karel (die mij meermalen vele van deze bollen tot in Wenen zond), heeft ervaren dat het innemen ervan met wijn wonderbaarlijk koliekpijnen verlicht en bovendien de lichaamskrachten herstelt en voedt; met water ingenomen zou het kinderen met epilepsie helpen.'

Dens caninus purpurascens flore
Dens caninus albo flore

Erythronium dens-canis

Hans Simon Holtzbecker, Duitse bloemenschilder, 17e eeuw

Phyllitis laciniato folio

Vertaling uit Rariorum plantarum historia

‘Deze tongvaren mocht niet onbesproken blijven vanwege haar sierlijkheid, ook al is zij door zeer velen reeds beschreven als ‘algemeen voorkomend’ en is er een afbeelding van gegeven.

Zij wijkt van de gewone tongvaren slechts af door de vorm van haar bladeren; in alle andere opzichten is zij geheel gelijk. De bladeren zijn namelijk een handpalm lang, zes of zeven in getal, ontspringend uit de wortel, die bezet is met vele zwarte haarachtige vezels. Aan de binnenzijde hebben zij dezelfde gladheid en groene kleur, maar aan de buitenzijde vertonen zij geen of slechts zeer zelden dwarslopende lijntjes. Aan het uiteinde zijn zij in vele delen ingesneden.

Ik heb deze plant waargenomen in Cantabrië, niet ver van de berg die men Sint-Adriaansberg noemt, waar men via een grot en boog doorgang heeft naar Spanje, op schaduwrijke plaatsen in rotsen; zij is daar echter zeldzaam tussen de overigens veel algemenere soorten.

Ik herinner mij dat ik eens een plant, uit de Cevennen opgegraven, te Montpellier in de tuin van de zeer vermaarde arts Guillaume Rondelet, aanplante; deze leek sterk op deze soort.

Maar ook de plant die ons uit Engeland werd toegezonden door de zeer geleerde Lobelius onder de naam Hemionitis, kwam, nadat wij haar twee jaar lang vanwege haar teerheid in een pot hadden gehouden, uiteindelijk tevoorschijn als een tongvaren met gelobde bladeren. Toch was zij niet zo sterk ingesneden als deze hier, waarvan wij een afbeelding geven, maar slechts drie of vier lobben had. Ik kon mij nauwelijks voldoende verwonderen over zo’n grote gedaanteverwisseling. Want de jonge plantjes die hij ons zond waren geheel teer en week en leken zeer sterk op de gedaante van Hemionitis.

Later, toen ik in Bristol was, leidde diezelfde Lobelius mij naar de grot van Sint-Vincentius, waaruit hij haar had opgegraven, en daar heb ik met eigen handen enkele plantjes uitgetrokken, gelijk aan die welke hij had gezonden, dat wil zeggen geheel teer en zacht. Nog later zag ik verscheidene zeer gelijkende exemplaren toen ik vanuit Engeland naar Frankrijk terugkeerde: bij een put niet ver van Bologna, en ook in de put van een herberg te Mechelen, met als uithangbord de Gouden Helm, aan de graanmarkt — zoals de voortreffelijke heer Johannes de Brancion kan getuigen, aan wie ik ze heb laten zien.

Maar de bladeren van tongvaren, in wijn ingenomen, helpen tegen slangenbeten, zoals Dioscorides getuigt; aan viervoeters oraal toegediend zijn zij eveneens heilzaam, en bij dysenterie of een verzwakte buik worden zij met nut als drank gegeven.’

Phyllitis vulgaris

Phyllitis laciniato folio

Asplenium scolopendrium

Rosa centifolia

In de tuinen van Oostenrijk ziet men niet minder verschillende soorten rozen dan in de meeste andere landen. Toch worden daar enkele soorten gekweekt die ik tevoren nooit had gezien. Er zijn zelfs wilde rozen die ik nooit eerder had opgemerkt, en over al deze zal ik later in volgorde berichten. Maar voordat ik hun beschrijving aanvat, leek het mij goed eerst iets mee te delen over de centifolia-roos, waarvan Theophrastus, en na hem Plinius en Athenaeus, melding maken; en ook over enkele andere rozen moet ik iets zeggen, die later onder mijn aandacht zijn gekomen.

Theophrastus zegt in *Plant. Hist.* VI,6 dat: “Onder de rozen zijn er veel verschillen: in de hoeveelheid van de blaadjes, de kleinheid ervan, de ruwheid en gladheid ervan en in de kleur en de geur. De meeste zijn namelijk vijfbladig; sommige twaalfbladig en twintigbladig. (...) Want ze zeggen dat er sommige soorten zijn die zelfs honderdblادig heten. Zeer veel dergelijke rozen groeien in de buurt van de Philippi, want de mensen oogsten ze op de berg Pangaios en zaaien ze dan, want daar groeien ze overvloedig.

Het binnenste is zeer klein. De wijze van uitkomen is zodanig dat sommige bloemblaadjes aan de binnenkant zitten en andere aan de buitenkant, sommige soorten zijn niet geurig en niet groot. Bij de grote is de geurigheid daar waar de onderkant ruw/schilferig is.”

Plinius schrijft in *Naturalis Historia* XXI,4, waar hij over de roos spreekt, het volgende:

“Onze landgenoten hebben haar beroemdste variëteiten gecreëerd: de Praenestijnse en de Campaanse. Anderen voegden de Milesische toe, met haar zeer vurige kleur en niet meer dan twaalf blaadjes; daarnaast de Trachinische, die van muntkleurig naar rood kleurt; vervolgens de Alabandische, goedkoper, met witachtige blaadjes; en tenslotte de allervoordeligste, de Spineola, met zeer vele maar zeer kleine blaadjes. Ze verschillen in het aantal blaadjes, in ruwheid, gladheid, kleur en geur. De eenvoudigste hebben vijf blaadjes, daarna volgen soorten met meer; en er is een soort die men centifolia noemt. Deze groeit in Campanië in Italië, in Griekenland bij Philippi — al is ze daar niet inheems. De nabije berg Pangaeus brengt haar voort, met talrijke en kleine blaadjes. Van daar brengen de bewoners ze over en door aanplant gedijt de soort. Maar zij geurt niet zo sterk, en evenmin de soort met het breedste en grootste blad; er is een aanduiding van geur, door de ruwheid van de schors.

Athenaeus zegt in boek XV van zijn *Deipnosophistae*:

“Er zijn vele soorten rozen, zegt Theophrastus in boek VI. Daarvan hebben de meeste bloemen met vijf blaadjes, sommige met twaalf, andere met twintig, en enkele bij Philippi wel honderd. Vanop de Pangaeus, waar zij overvloedig groeien, worden ze elders overgeplant. Hun binnenste bloemblaadjes zijn zeer klein: zodanig dat er binnenin andere zijn dan buiten, maar niet breed, en zonder aangename geur. De soorten met vijf blaadjes geuren beter, wanneer hun onderste schors ruw is. De beste geur is die van Cyrene; vandaar dat daar de rozenolie het beroemdste is.”

Rosa centifolia Batavica

Rosa centifolia

Ook Theophrastus en Plinius verklaren in hoger vermelde passages dat de meest geurige rozen bij Cyrene groeien. Herodotus vertelt bovendien in Urania (boek VIII) dat in de tuinen van Midas, zoon van Gordius, spontaan rozen groeien met zestig blaadjes, geuriger dan alle andere.

Of nu de roos die bij de Hollanders centifolia wordt genoemd dezelfde is als die waar de genoemde auteurs over spreken, daar twijfel ik aan.

Want zij schrijven dat de centifolia geurloos is en kleine blaadjes heeft. De roos evenwel die bij de Hollanders wordt gekweekt — naar het zeggen van Johannes van Hoghelande, die mij aan het begin van 1589 twee planten ervan stuurde (die ik sterk vond, maar toch bedorven aantrof, behalve een klein wortelfragment) — is groter dan de Praenestijnse en vrijwel even geurend. Ook heb ik haar datzelfde jaar te Frankfurt am Main gezien bij de Belgische broers Balthasar en Carolus Hoyke. Het jaar daarop ontsproot bij mij uit dat verwaarloosde bijna opgegeven wortelfragment een plant die in 1591 ongeveer veertig bloemen droeg, wel niet allemaal van gelijke grootte. Maar bij sommige telde ik honderdtwintig blaadjes: buiten groter, binnen kleiner, die de plaats van de meeldraden innamen en tot in de kelk terugbogen. De geur vond ik bijna gelijk aan de Praenestijnse, naar die van de witte variant neigend; de kleur eveneens niet zo verschillend.

Hoghelande zegt ook één exemplaar te hebben van een witte variant van diezelfde soort, middelmatig van grootte tussen deze en de volgende, die men de grote provinciale witte noemt — vergelijkbaar met de grotere Praenestijnse.

Ook schreef Hoghelande mij onlangs dat bij de Hollanders een andere, zeldzamere centifolia-variant voorkomt, iets kleiner dan de vorige, dus middelmatig tussen die en de gewone Praenestijnse, maar verder overeenkomend in kleur, geur en vorm.

Het jaar daarop stelde ik, uit de plant die hij me stuurde in 1592, vast dat dit zo was.

Van het eerste type ontving ik later enkele kleine exemplaren van een aanzienlijk man, de geleerde en toegewijde apotheker Theodoricus Clutius uit Delft. Enkele daarvan schoten mooi op, zodat ik hoop dat ze blijven voortbestaan; het jaar daarop droeg één een bloem.

Sommigen beweren dat er ook een Praenestijnse met witte kleur bestaat; ik heb die nog niet mogen zien. Tenzij het toevallig die is die Wilhelm Osterrat, burger van Frankfurt, als enig exemplaar in zijn tuin kweekt: de bloem is veel lichter dan de Praenestijnse, bijna wit, maar even groot en gevuld. Sommige blaadjes zijn half wit, andere half purper, of zijn bezaaid met witte nerven. In 1593 bloeide ook de plant die Hoghelande mij had gezonden.

Daaraan verwant lijkt een elegante roos waarover Johannes Restiau, burger van Keulen, mij op de vorige herfstmarkt vertelde. In zijn tuin, zei hij, groeide een roos die in vorm en grootte op de Praenestijnse leek, maar meestal half witte en half rode blaadjes had: soms voor een derde wit, soms geheel wit of geheel rood, door elkaar gemengd. Hij stuurde mij het nageslacht daarvan in oktober; het gedijde, maar had nog geen bloem gedragen toen ik Frankfurt verliet.

Ook hoor ik dat er gele, sterk gevulde rozen bestaan: een voorname dame uit Wenen schreef mij onlangs dat haar hoop daarop was gewekt, en anderen lieten weten dat ze hetzelfde verwachten. Zelf herinner ik mij in Constantinopel ooit papieren miniatuur-tuinen te hebben gezien, versierd met verschillende soorten planten, die uiterst fijn uit het papier waren gesneden en zo met hun eigen natuurgetrouwe kleuren waren geschilderd, dat ze grote bewondering en genoegten wekten bij de bezoekers. Daartussen waren ook gele gevulde rozen en veel andere zeldzame sierplanten.

Maar laten we terugkeren tot degene die ik zelf heb waargenomen en die niet tot de gewone soorten behoren. Deze hebben verschillende vormen. Op de Praenestijnse — die het volk “Provinciaal” noemt — lijkt sterk de eerder genoemde soort, en ze groeit even hoog. Het verschil zit enkel in de bloem, die ongeveer veertig of meer, iets grotere, intens rood getinte blaadjes heeft, met vele gele meeldraden in het midden en een veel dikkere en kortere knop; daarom wordt zij in de volksmond Tulpei reose genoemd. Haar geur is minder aangenaam en neigt bijna naar de geur van de witte variant.

Een witte variant van deze Praenestijns-achtige wordt bij de Hollanders gevonden, door hen witte centifolia genoemd — hierboven reeds vermeld.

Ze komt veel voor in de Weense tuinen en overal in Oostenrijk, maar wordt daar uitsluitend gebruikt voor het destilleren van rozenwater. In Frankfurt am Main worden enkele exemplaren ervan samen met de Praenestijnse gekweekt. Ze bloeit samen met de andere in juni, soms al in mei.’

Bloemstilleven met centifoliarozen, Jan Brueghel de Oude, 1600-1625

Bloemstilleven met centifoliarozen, Gerard van Spaendonck, rond 1800

Rosa centifolia in Hortus Floridus, Crispijn de Passe II, 1614

Vertaling uit *Rariorum Plantarum historia*

‘Deze boom is eveneens zeer zeldzaam; wij geven hierbij een nauwkeurige afbeelding van een tak. Want alleen in het rijk van Valencia heb ik slechts één enkel exemplaar gezien: hij stond bij het klooster van de Heilige Maagd, dat de naam ‘van Jezus’ draagt, op één mijl afstand van de stad Valencia, en daarheen vanuit Amerika overgebracht – zo werd verteld.

Verder lijkt deze boom op de perenboom. Hij spreidt zich breed uit en heeft een altijd groene kruin, met twijgen die van groenachtig naar het geelachtige verbleken. De bladeren doen denken aan die van de breedbladige laurier: aan de bovenzijde groen, aan de onderzijde askleurig; stevig, met een aantal nerven die schuin door het blad lopen; aanbevolen om hun geur en smaak, al bijten ze door hun samentrekkende werking licht op de tong.

De bloem lijkt vrijwel op die van de laurier: talrijk, dicht opeengepakt in trossen, bleek van kleur en opgebouwd uit zes bloembladen. De vrucht lijkt aanvankelijk op een pruim, maar wordt na verloop van tijd langwerpiger, zoals een peer, zwart van kleur en aangenaam van smaak. Hij bevat een pit in de vorm van een hart, met een smaak vrij gelijkend op die van een kastanje of een zoete amandel. Ik heb de boom in het voorjaar in bloei gezien, en ik vernam van de beroemde heer Johannes Placa, arts en professor te Valencia – die mij op de genoemde plaats op de boom wees – dat hij in de herfst rijpe vruchten draagt. Hij vertelde mij dat de plaatselijke bewoners hem Mamay noemen, hoewel de Spanjaarden, die Amerika hebben beschreven, onder die naam een heel andere boom verstaan.

Vele jaren later ben ik door de zeer geleerde Simón de Tovar, arts te Hispalis (huidige Sevilla) die in zijn voortreffelijke tuin deze boom naast andere exotische gewassen cultiveert, onderricht dat men hem niet Mamay, maar Aguacate noemt. Of deze boom werkelijk de Persea van de Antieken is of niet, dat moet nog onderzocht worden.

Theophrastus beschrijft in het derde boek van zijn *Historia Plantarum*, hoofdstuk II, de Persea op de volgende wijze: Er is ook in Egypte een andere boom die Persea genoemd wordt, groot en mooi van aanzien, maar in het geheel zeer gelijkend op de peer wat betreft bladeren, bloemen, takken en ganse vorm, behalve dat deze altijd in het blad staat, terwijl de andere zijn bladeren verliest. Deze boom draagt overvloedig vrucht, die te allen tijde rijp wordt, zodat de nieuwe vrucht steeds de oude opvolgt. Zij rijpt onder de Etesiaanse wind (N-W- wind, passaatwind die tijdens de Hondsdagen een 40-tal dagen waait in de Egeïsche zee); de overige (nog onrijpe) vruchten, plukt men en neemt men weg. De vrucht is zo groot als een peer,

langwerpig van vorm, zoals een amandel, groen van kleur, en bevat binnenin een pit zoals een pruim, maar veel kleiner en zachter. Het vruchtvlees is zeer zoet, lekker, en gemakkelijk te verteren; want zij veroorzaakt geen ongemak bij hen die er veel van eten. Deze boom overtreft andere zowel in lengte, dikte als aantal van zijn wortels; het hout is ook stevig, mooi van uitzicht, zwart als de lotus, en men vervaardigt er beelden, bedden, tafeltjes en dergelijke uit. Op bijna gelijke wijze, en met bijna dezelfde woorden, beschrijft Plinius (de Oudere) haar in boek XIII, hoofdstuk IX, onder de naam van de perzikboom, waarbij hij echter de woorden vermengt, die hij in boek XV, hoofdstuk XIII, zeer duidelijk onderscheidt en uit elkaar houdt.

Hij zegt: “De perzikboom is pas laat en met veel moeite geïntroduceerd, zodanig dat zij op Rhodos onvruchtbaar bleef, de eerste ‘verblijfplaats’ ervan sinds het verlaten van Egypte. Het is onwaar dat de perzikboom die groeide in Perzië giftig is en

vreselijke pijnen veroorzaakt en dat de Koningen van dat land, vanuit motieven van wraak, haar hadden overgebracht naar Egypte, waar ze, door de aard van de bodem, haar kwalijke eigenschappen verloor. Want juist dat vertellen meer nauwgezette schrijvers over de ‘persea’, een gans andere boom, waarvan de vrucht lijkt op de rode myxa, en die inderdaad nergens buiten het Oosten kan gedijen. De geleerden hebben ook ontkend dat ze werd overgebracht door de Perzen naar Egypte bij wijze van straf, maar dat zij door Perseus te Memphis werd geplant, en dat Alexander daarom besliste dat overwinnaars (van spelen) met haar werden gekroond, ter ere van zijn voorvader (om zijn dynastie te versterken had de vader van Alexander, Philippus II, zijn dynastie teruggevoerd tot die Griekse mythologische held). Deze boom draagt altijd bladeren en vruchten, terwijl er steeds nieuwe onder groeien.”

Deze passage weerlegt duidelijk de mening van hen die al te heftig durven te beweren dat de persea en de perzikboom dezelfde zijn; en dan zwijg ik nog over het feit dat de geschiedenis van beide bomen geheel verschillend is. Ook Strabo vermeldt de persea in het laatste boek van zijn Geografie, waarbij hij haar een altijd groene kruin toeschrijft en een vrucht ter grootte van een peer, langwerpig van vorm, en omgeven door een amandelachtige schil en bast. En ook Galenus vermeldt in het tweede boek van De Alimentis dat hij de persea te Alexandrië heeft gezien; ook elders maakt hij er melding van.

Allen zijn het er over eens dat de persea een altijd groene kruin heeft, langwerpige vruchten draagt, en dat de pit in een amandelachtige schil en bast is ingesloten.

De boom die ik hier toon is inderdaad altijd groen van kruin, maar wat blad en bloem betreft lijkt hij meer op de laurier dan op de peer; de vrucht is eveneens langwerpig, maar lijkt meer op de myxa of op langwerpige pruimen, zoals Plinius haar op de genoemde plaats beschrijft, dan op amandelen, en is van kleur zwart (zoals Placa meldde), niet groen.

Om de waarheid te zeggen, hoewel deze boom in sommige kenmerken overeenkomt met de persesea zoals Theophrastus haar beschrijft, lijkt zij mij beter te passen bij wat Plinius in het genoemde boek beschrijft, of bij wat Plutarchus vermeldt als in Egypte groeiend en aan Isis zeer geliefd, omdat zij een vrucht draagt die de vorm van een hart nabootst, en een blad dat op een tong lijkt. Maar ik laat dat oordeel aan anderen over; het is genoeg dat wij onze mening naar voren hebben gebracht. Toch kan ik mij erover verwonderen dat sommigen, die de geschiedenis van de persesea nogal achteloos hebben overwogen, er niet voor zijn teruggeschrikt om in hun commentaren ons beeld van de Cucusvrucht, ontdaan van haar bolster, als vrucht van de persesea toe te voegen — een vrucht die ons eens als die van de Bdelium werd opgedrongen. Tenzij misschien de vorm van de peer of van het hart hen daartoe heeft bewogen. De gehele cucus-vrucht echter, zelfs na vele jaren bewaard en geheel gedroogd, is groter dan een vuist, en lijkt veel meer op een grote perzik dan op een pruim of peer. Theophrastus in boek IV, hoofdstuk II, en Plinius in boek XIII, hoofdstuk IX, beschrijven haar geschiedenis kort na die van de persesea. Geen van beiden echter zegt dat de vrucht van de persesea op een peer lijkt, maar slechts dat zij in grootte daarmee overeenkomt. Van de boom die ik hier toon, weet ik dat niemand tot dusver een proef heeft genomen.

Maar de vrucht van de persesea is geschikt als voedsel en goed voor de maag. Dioscorides zegt: de gedroogde bladeren, tot meel vermalen, stelpen bloedingen onder de vorm van een zalf.

Verder, de Mamay, beschreven door Spaanse historici, is een fraaie boom, op soortgelijke wijze groen als de walnoot, met brede kruin, maar hoog en enigszins in piramidevorm eindigend zoals een cipres; de bladeren zijn langer dan breed, het hout is sponsachtig, de vrucht is rond en groot, het vruchtvlees lijkt op dat van de Malum cotoneum, maar de smaak op die van de harde perzik; zij bevat drie of vier stenen, soms meer, die zeer bitter zijn.

Persea americana

Persea biflora

Dracaena draco

CAROLI CLVSI RARIORVM PLANTARVM HISTORIAE

LIBER PRIMVS.

PLANTARVM, quas in variis peregrinationibus meis variores observavi, historiam scripturus, ab arboribus eam auspiciabor, sic enim ordo postulare videtur: deinde ad fructices, suffrutices & virgulas progrediar, quibus aliquot *παιδαριχους* subiiciam. Haec autem omnia priore libro completi animus est: reliquas stirpes in sequentes libros distribuam.

DRACO.

CAP. I.

APACIS prodita est huius Arboris historia, eaque admodum multa. Libuit itaque eam hic subicere, & ab illa nostras Observationes auspiciari, quandoquidem valde rara est, in nostra praesertim Europa, & Herbarii dum hos Commentarios scriberem (ni fallor) incognita.

Est verò Draco (apertius enim nomen non inuenio) procera arbor, Pinu procul intuentibus referens, adeo aequales, semperque viuentes sunt rami. Huius truncus crassus, octo aut novem cubitales ramos aequaliter nascentes & nudos sustinet, qui in summo fissi, in alios ternos vel quaternos ramos, cubitales, aut paulo ampliores, brachia siquae crassitudinis desinunt, nudos item & sine foliis, in summo gestantes capita plena cubitalium foliorum, unciali latitudine, sensim in mucronem desinentium, media costa densiore & eminentiore, ut in leidis foliis, tenuium & rubentium in lateribus: mucronem plane representant ea folia, semperque virent, & Aloes vel Iris modo, invicem amplectendo nascuntur. Tenues perquam scaberi, multis rimis delitici, humoresque fundit per Canaliculos, qui in rubra lacrymam densatus, sanguis Draconis appellatur, ob quam sane causam, hanc arborē Draconem nuncupavi. Materia trunci firma est, ferumque dicitur admittere, quod veluti subris transvertem & oblique excurrentibus consistit: at rami cum multo succo praegnantibus sint, satis facile caeli possunt.

Eam arborem Olympone primum vidi anno reparaē salutis humanae, quingentesimo sexagesimo quarto supra millesimum, post monasterium Divae Virginis sacrum, cui nomen à Gratia octo palmorum crassitudine, inter aliquot Oleas in colle nascentem, monachis ignota & neglectam, quam neque florem, neque fructum ferre assererent: rem tamen alter se habere postea deprehendi, ramulo ex illa ipsa arborē anno sequente revulso donatus ab amico. Est autem hic ramus (quem cum aliquot foliis, corticis quoque fragmento, & lacryma meis manibus exenta, multo tempore asservatum, à Caesare Maximiliano evocatus, in Belgica cum multis aliis eius generis reliqui) pedali amplioris longitudine, cui insisterent alij ramuli multo fructu racematim compacto onusti. Fructus color flavescens, sapor aliquid quantum

CAROLI CLVSI RARIORVM

quantulum acidus, magnitudo exigui Cerasi. Eum in summis capitibus nasci verisimile est, ut in palma dactyli nascuntur: spatia tamen uti illos includi non intellexi. Huius porro arboris recentia capita tegula sunt, & humilium Palmarum sive Chamaeriphus modo, cuius ceteris in deliciis est, eam possent, nisi amaritudo prohiberet.

At vix veteres incinemem huius arboris mentionem facere invenio, nisi forte ea sit, quam Strabo ex Posidonio Gadibus nasci tradit, libro Geograph. tertio, his verbis.

Gadibus arbor Paphia

De Arbore Gadibus exstante scriptis prodidit Posidonius, quae ramos humum usque incurvatos habeat, frondes sepius microneis speciem gestantes, quarum longitudo cubitalis est, latitudo digitorum quatuor. Huic & illud unatum esse creditur, ut uno fracto ramo lac effluat, radice abscissa minij humor exfudet.

Verum neque nostra haec arbor ramos incurvatos, sed erectos, neque folia tam lata habet, nec illius ramus effractus lac exsodat, at humor aqueus dumtaxat. De radice quod adscribit, nostrae fari quadrare videtur, e qua secundum radices teretrata, lacrymam statim anni temporibus effluere aiunt rubram, ut postea dicemus.

Ceterum illos hic etiam obiter indicatum volo, quia in Gadibus mentionem incidimus, me, tamen diligenter totam insulam perlustravi, nullam arborem conspexisse qualem Posidonius scribit, sed neque ullam aliam, praeter aliquot salices, & unam aut alteram ulquam, licet (ut ab incolis viris fide dignis accepi) circa urbem Gades, recenti adhuc memoria, pessima vindaria fuerint, omni fructiferarum arborum genere excelsissima, quorum ne vestigia quidem nunc apparent, sabura arenacea, quam naves eo appellentes exonerant, omnia complecti & exsurgere. Ex recentioribus binos dumtaxat hanc arborem describere memini, sed succincte admodum.

Aloes Draconis

Aloes Cadamustus libro Navigationum cap. 4. eius in haec verba meminit. In insula Portus sancti (e Canariis una) est Sanguis Draconis, lacryma arboris ferro sauciata: nam statim anni tempore arboris incisa, emittunt anno sequente gummi, quod ab his decoctum & defecatum, sanguis efficitur quem Draconis appellant. Eius arbor fructum producit Cerasi instar mense Martio, gustu caximum, coloris veneti.

Cinnabari Draconis

Post hunc Thevetus Singularium Franciae antarcticae cap. viii. describit his verbis à Gallico redditus.

Est in Canariis insulis arboris genus, certo anni tempore gummi fundens, quod Sanguinem Draconis vocant, perforata arbore prope radicem satis lato & profundo hiatu. Eius fructus lateus est, magnitudine Cerasi nostris, refrigerando corpori, & levandae sitis in febre aut ardoribus valde utilis. Non est dissimile hoc gummi Cinnabari Dioscoridis. Haec Thevetus.

Est sane id gummi quod apud diligentiores quosdam pharmacopolas invenitur, Sanguinem draconis in lacrymis nomine insignitum, magna ex parte ex Madera & Canariis insulis in Europam invehitur: & forsitan etiam ex Aphrica, quae Dioscoridis tempore Cinnabari subministrabat.

At haec porro arbor alicuius momenti sit in medico usui, neminem scribere memini: fructus tamen acidus argumento est, utrius in febribus (ut cenet Thevetus) praebere posse.

Eius lacryma alstringendi vi pollet, illiusque usus non infelix ad muliebres & dysentericas fluxiones, cruentas excretaiones, firmandos commotos dentes, & roborandas gingivas. Quae facultates eis admodum sunt similes, quas Dioscoridis Cinnabari tribuit, quamque Hermatite lapillo efficaciorē facit. Hanc ob causam, non abs re existimant celeberrimos Medici, exquifitum illum sanguinem Draconis, legitimam Dioscoridis Cinnabarim esse, praesertim cum eius tempore à nonnullis etiam sanguis Draconis appellata sit.

PERSEA.

CAP. II.

Persea hispida

VALDE rara etiam est haec arbor, cuius ramum expressum damus: nam solo Valentino regno unicam arborem vidi, monasterio D. Virginis cui cognomen de Iesu, primo ab urbe Valentino lapide, ex America, ut ferebatur, è delatam.

Haec porro arbor Pyro similis est, in latum diffusa perperuoque virente coma, ramulis ex viridi pallascentibus. Folia illi laevi latifolia, superna parte virescentia, inferna ciliata colicis, firma, nervis aliquot per obliquum discurrentibus, odore & sapore quidem commendata, cum adstrictione tamen linguam mordicantia. Flos Lauri ferè, copiosus, racematim compactus, pallidus, ses foliolis coarctatus. Fructus per initia pruno similis, deinde successa temporis, pyri in modum oblongus, nigro colore, iucundoque sapore: nucleum cordi effigie continet, gustu castaneae aut dulci amygdalae haud ablimili. Vere florentem conspexi, Autumno maturum fructum ferè intellexi à cl. v. d. Ioanne Piça Medico & Professore Valentino, qui mihi illam quo nunc dixi loco monstrabat, incolique *Mamaj* dici asserbat: tamen qui nobis Americam descripserunt Hispani, aliam ab hac diversam arborem hoc nomine insigniant. Sed multis post annis, ab eruditissimo viro Simone de Toiva Medico Hispanensi, qui similem arborem in cultissimo suo horto, cum aliis exoticis stirpibus, ait, non *Mamaj* sed *Atocay* vocari edoctus sum. An verò haec arbor Veterum Persea sit, nec ne, dispiciendum est.

THEO-

Vertaling uit *Rariorum plantarum historia*

‘Slechts door enkelen is de geschiedenis van deze boom doorgegeven, en dan nog zeer onvolledig. Daarom leek het me goed hem hier op te nemen en van daaruit mijn eigen waarnemingen te laten beginnen, aangezien hij uiterst zeldzaam is, vooral in onze streken van Europa en - voor zover ik weet - onbekend was in de Herbaria toen ik dit commentaar schreef.

Het is werkelijk een Draco-boom: een hoge boom die, wanneer men hem van ver ziet, op een pijnboom lijkt, omdat zijn takken zo gelijkmatig en altijd groen zijn. De dikke stam draagt gelijkmatig gegroeide, kale takken van acht of negen el lang, die bovenaan splitsen in drie of vier nieuwe takken van ongeveer een el lang of iets meer, en ongeveer een arm dik. Deze zijn opnieuw kaal en bladloos, maar dragen aan de top bundels bladeren van een el lang en ongeveer een duim breed, die geleidelijk in een scherpe punt uitlopen; de middennerf is vrij dicht en meer zichtbaar, zoals bij irisbladeren, terwijl de randen dunner en wat roodachtig zijn: deze bladeren lijken duidelijk op een spits. Ze blijven altijd groen en groeien, zoals bij aloë of iris, in elkaar grijpend.

De stam is zeer ruw en vol scheuren, en laat tijdens de hitte van de Hondsdagen vocht los dat, wanneer het indikt tot een rode hars, drakenbloed wordt genoemd. Om die reden heb ik deze boom “Draco” genoemd. Het hout van de stam is stevig en laat zich moeilijk met ijzer bewerken, omdat het bestaat uit vezels die dwars en schuin lopen. De takken daarentegen, die boordevol sap zitten, kunnen vrij gemakkelijk gekapt worden.

Ik zag deze boom voor het eerst in Lissabon, in het jaar 1564 na de menselijke verlossing. Hij groeide daar, acht palmen dik, op een heuvel tussen enkele olijfbomen, achter een aan de Heilige Maagd gewijd klooster dat Onze Lieve Vrouw van Genade wordt genoemd. De monniken kenden de boom niet en besteedden er geen aandacht aan; zij beweerden dat hij geen bloem noch vrucht droeg. Later ontdekte ik echter dat het anders was, toen een vriend mij het volgende jaar een takje schonk dat van diezelfde boom was afgebroken. Deze tak – die ik met enkele bladeren, een stukje schors en wat hars die ik er zelf uit had gehaald, lange tijd bewaard heb en, toen ik door keizer Maximiliaan werd ontboden, samen met andere stukken van die soort naar Belgica meenam – is ongeveer iets langer dan een voet, en draagt kleinere takjes die rijkelijk met trosvormig samengepakte vruchten beladen zijn. De vrucht is geelachtig van kleur, heeft een licht zure smaak en is ongeveer zo groot als een kleine kers. Het is aannemelijk dat hij groeit aan de bovenste bladbundels, zoals dadels aan een palm; maar dat hij omsloten zit in een omhullend schutblad, zoals dadels, heb ik niet waargenomen.

De jonge toppen van deze boom zijn zacht en zouden gegeten kunnen worden zoals het merg van laagblijvende palmen of Chaemariphes, dat als lekkernij geldt, ware het niet dat de bitterheid dit verhindert.

Bij de ouden vind ik niemand die deze boom vermeldt, tenzij het misschien de boom is waarvan Strabo, naar Posidonius verwijzend, zegt dat hij bij Gades (huidige Cadiz) groeit – in het derde boek van zijn Geografie. Hij schrijft daar het volgende:

“Posidonius vertelt in zijn geschriften dat er bij Cádiz een boom bestaat waarvan de takken tot op de grond buigen, met bladeren die vaak op spitse punten lijken, een el lang en vier vingers breed. Men gelooft dat aan deze boom het volgende eigen is: wanneer men een tak breekt, vloeit er melk uit; en wanneer men de wortel afsnijdt, sijpelt er een rood vocht uit.”

Maar onze boom heeft géén hangende, maar rechtopstaande takken, en ook geen zo brede bladeren. En wanneer men zijn takken breekt, vloeit er geen melk maar slechts waterig vocht. Wat Strabo over de wortel zegt, lijkt wel bij onze boom te passen: men beweert namelijk dat, doorboord bij zijn wortels, er op bepaalde tijden van het jaar rode hars uitvloeit – zoals we later zullen bespreken.

Omdat nu toch Cádiz ter sprake komt, wil ik hierbij opmerken dat ik, hoewel ik het hele eiland zorgvuldig heb onderzocht, geen enkele boom heb gezien die overeenkomt met de beschrijving van Posidonius. Ik zag er zelfs geen andere bomen dan enkele wilgen en een of twee siliqua's – hoewel, zoals betrouwbare inwoners mij vertelden, er rond de stad Cádiz in nog recente tijden welige plantsoenen waren, rijk aan allerlei vruchtbomen, waarvan nu geen spoor meer over is doordat het zandballast dat schepen er lostten alles bedekte en verstikte.

Van de nieuwere schrijvers herinner ik mij slechts twee die deze boom beschrijven, en dan nog zeer summier.

Aloysius Cadamustus vermeldt in boek 4 van zijn Reizen het volgende:

“In het eiland Porto Santo bevindt zich drakenbloed: de hars van een boom die met een mes verwond is; want wanneer men de bomen op een bepaalde tijd in het jaar insnijdt, geven zij het volgende jaar een gom af die, wanneer zij in koperen vaten wordt ingekookt en gezuiverd, het drakenbloed vormt. De boom draagt in maart vruchten die op kersen lijken, heerlijk van smaak en blauwachtig van kleur.”

Daarna beschrijft Thevetus in hoofdstuk VIII van zijn Bijzonderheden van Frans Antarctica, in vertaling uit het Frans:

“In de Canarische Eilanden is een soort boom die op een bepaald tijdstip van het jaar gom afgeeft, die men drakenbloed noemt, wanneer men de boom bij de wortel met een brede en diepe snee doorboort. De vrucht is geel en zo groot als onze kers, en zeer nuttig om het lichaam te verkoelen en dorst te lessen bij koorts of hitte. Deze gom lijkt niet weinig op de cinnaber van Dioscorides.” Aldus Thevetus.

Dat is de hars die men bij zorgvuldigere apothekers vindt onder de naam drakenbloed in tranen. Ze wordt voor het grootste deel uit Madeira en de Canarische Eilanden naar Europa gebracht, en misschien ook uit Afrika, dat in de tijd van

Dioscorides cinnaber leverde.

Of deze boom verder nog van belang is voor medisch gebruik, heb ik niemand zien schrijven. De zure smaak van de vrucht is echter een argument dat deze, zoals Thevet meent, nuttig kan worden toegediend bij koorts.

De hars van de boom heeft een samentrekkende kracht en is niet zonder nut bij vrouwelijke en dysenterische bloedingen, bloedspuwingen, het verstevigen van losse tanden en het versterken van het tandvlees. Deze eigenschappen lijken sterk op die welke Dioscorides aan cinnaber toeschrijft, en die hij nog krachtiger acht dan die van hematietsteen. Om deze reden menen vooraanstaande artsen dat het voortreffelijke drakenbloed de echte cinnaber van Dioscorides is, vooral omdat het in zijn tijd door sommigen eveneens drakenbloed werd genoemd.'

Draco arbor

Dracaena draco

Dracaena draco 'bloed'

Met dank aan

Museum Plantin-Moretus:

Iris Kockelberg – directeur Museum Plantin-Moretus

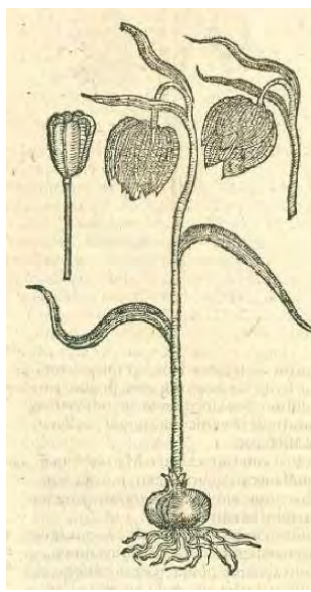
Joost Depuydt – conservator typografie & drukkerijfgoed

Kris Geysen – museale presentaties – publiek en participatie

Rosine Van Oost – vrijwilligster (vertaling Latijnse teksten)

Tekst en research – Ronald van der Hilst – tuin-, en landschapsarchitect

Lay-out – Charlotte Gerard – stagiaire KASK

RVDH

DESIGN & LANDSCAPE ARCHITECTURE

Ronald van der Hilst
Mechelseplein 21-23, Antwerpen
+32 0475645826

www.ronaldvanderhilst.com

A N T V E R P I A E,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
ANNO MD. LXXI.

